

поданных налогом в форме десятины и других повинностей. Крещение являлось подобием гражданства, которого можно было лишиться через отлучение. Время от времени церковь собирала даже армии [3 с. 118]. Церковь оказала огромное влияние на утверждение в европейских странах единых правовых норм, письменного делопроизводства и иерархической системы управления.

В период средневековья короли и сеньоры охотно привлекали на службу священнослужителей (клириков), которые, оставаясь духовными лицами, занимали те или иные должности в административном аппарате. По свидетельству А. Тойнби, сам термин «клерк» этимологически происходит из слова «клирик», обозначающего лицо, целиком посвятившее себя церковной службе [4, с. 530]. Одна из причин, по которой феодал брал на службу клирика, как полагал М. Вебер заключалась в том, что он «находился вне суесть нормальных политических и экономических интересов и не испытывал искушения помогать для своих потомков собственной политической власти в противовес своему господину, как это было свойственно вассалу» [5, с. 662-663]. Другая важная причина использования клириков в управлении была связана с тотальной неграмотностью населения, в том числе мелких и средних феодалов, в руках которых находились административные и судебные функции. В отличие них клирики были не только хорошо образованы, но и знали латинский язык, на котором в то время велось делопроизводство. А потому не случайно, что именно клирики составили ядро французской королевской канцелярии (вторая половина XIII в.). Аналогичная ситуация имела место и в Англии, где клирики, будучи вассалами короля, замещали многие административно-судебные должности. Как писал английский историк Д. Тревельян, «вследствие тесной связи, существовавшей между епископалом и королевским правительственным чиновничеством, варварская страна была богата одаренными и образованными чиновниками. Благодаря своему епископскому авторитету они имели такое влияние, что могли... заставить невежественных и грубых баронов подчиняться им» [6, с. 608].

На фоне политической и административной разобщенности Европы выделялось государство, где издавна существовала единая власть и иерархически организованная бюрократия. Речь идет о прямой наследнице Римской империи – Византии. «С самого начала все чиновники империи были не частными слугами сеньоров..., а представителями публичной власти – «слугами государства» («василевса»): их отзыв, смещение и назначение были актами государственной власти. < > Основным юридическим правилом, заложенным в фундамент византийской системы организации государственного аппарата, служил принцип всеобщей сменяемости должностных лиц. Ни занимаемые должности, с высшей до низшей..., ни почетные титулы не являлись наследственными. Степень ответственности лица занимаемой им должности определялась личными достоинствами, верностью василевсу и Романии и неукоснительным исполнением своих обязанностей в соответствии с предписаниями закона. То есть функционирование аппарата предполагало постоянный приток в состав чиновничества свежих сил, постоянное освобождение его от несправившихся или провинившихся служителей государства» [7, с. 178].

В период позднего средневековья в жизни общества произошли глубокие изменения углубилось разделение труда, усилились торговые связи, развились рыночные отношения и пр. Все это способствовало формированию общенационального рынка и возникновению централизованных государств. С возрастанием силы и влияния королевской власти и устранением властного полицентризма на местах сформировалось и профессиональное чиновничество, в ходе деятельности которого суммативная территориальная структура была преобразована в интегрированную политическую целостность.

Государственная бюрократия Нового времени возникла не на основе вассально-сеньориальной иерархии, а выросла из системы управления королевского домена. В период феодализма король, как и любой другой крупный земельный собственник, для управления дворцом и хозяйством нанимал целый штат управляющих, которые одновременно являлись его домашними слугами. Нередко в услужение королю шли и его вассалы. По мере того, как «первый среди равных» помещик-государь вырастал в полновластного монарха, его личные слуги становились полновластными государственными чиновниками. Первоначально, однако, их численность была незначительна. Лишь с получением монархом права сбора налогов была создана материальная основа для содержания не только наемной армии и богатого королевского двора, но и большого числа оплачиваемых чиновников. С появлением профессионального чиновничества управление, основанное на принципах вассалитета, было заменено управлением, основанном на служебной зависимости и простейших регламентах. Можно предположить, что немалое влияние на составление административных регламентов оказали цеховые уставы. Известно, что цехи, распространившиеся в городах с X – XI вв., имели собственные, детально разработанные, правила, жестко регулирующие производственный процесс: продолжительность рабочего дня, количество станков, число подмастерьев, приемы работы, цены на сырье и готовую продукцию, стандарты качества и пр.

Огромное значение для утверждения рациональной бюрократии имела рецепция римского права, которое в период раннего средневековья было предано забвению. С рецепцией римского права к должностным лицам стали предъявляться новые требования: отныне они должны были действовать беспристрастно, подчиняться формальным правилам, неуклонно следовать закону и блюсти интересы королевской власти. «Главным следствием рецепции римского права, – писал М. Вебер, – было то, что оно приучило к формально-юридическому мышлению» [8, с. 214]. С появлением на государственной службе юридически образованных чиновников личные связи и происхождение стали уступать свое место знаниям и компетентности.

Таким образом, в период средневековья в Европе появились некоторые предпосылки для формирования рациональной бюрократии: традиции договорных отношений, наличие образцов рациональной организации управления (католическая церковь, византийская бюрократия, клирики, цеховые уставы и др.), возникновение централизованных государств, рецепция римского права и др.

Литература:

1. Ардашев, П.Н. Абсолютная монархия на Западе / П.Н. Ардашев. – Санкт-Петербург: Брокгауз-Эфрон, 1902. – 183 с.
2. Вебер, М. Социализм. Речь для общей информации австрийских офицеров в Вене (1918) / М. Вебер // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 12. Социально-политические исследования. – 1991. – № 2. – С. 42-64.
3. Берман, Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Берман; пер. с англ. – 2-е изд. – Москва: Изд-во МГУ, ИНФРА-М – НОРМА, 1998. – 624 с.
4. Тойнби, А. Дж. Постыжение истории / А. Дж. Тойнби; пер. с англ.; сост. А.П. Огурцов; вступ. ст. В.И. Уколовой; закл. ст. Е.Б. Рашковского. – Москва: Прогресс, 1991. – 736 с.
5. Вебер, М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер // Избранные произведения; пер. с нем.; сост. Общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайдено. – Москва: Прогресс, 1990. – С. 644-706.
6. Тревельян, Д.М. Социальная история Англии. Обзор шести столетий от Чосера до королевы Виктории / Д.М. Тревельян; пер. с англ.; под ред. и с предисл. В.Ф. Семенова. – Москва: Инстр. лит., 1959. – 608 с.
7. Литаврин, Г.Г. Византийское общество и государство в X-XI вв. / Г.Г. Литаврин. – Москва: Наука, 1977. – 345 с.
8. Вебер, М. История хозяйства. Очерк всеобщей социальной и экономической истории / М. Вебер; под ред. проф. И. М. Гревса. – Петрозаводск: Наука и школа, 1923. – 240 с.

РАЗДЕЛ 2. ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРА ЕВРОПЫ В НОВОЕ И НОВЕЙШЕЕ ВРЕМЯ

ПАРАГІСТАРЫЧНЫЯ ВЕРСІ ГІСТОРЫІ І ШЛЯХІ ПЕРААДОЛЕННЯ ІХ У ПСТАРЫЧНАЙ АДКАЦЫІ

І.І. Багдановіч, А.І. Багдановіч
БДПУ, БНТУ (Мінск)

Сучасны этап развіцця грамадства характарызуецца ўступленнем чалавецтва ў інфармацыйную эпоху, глабалізацыяй асноўных праблем развіцця сучаснай цывілізацыі. Усё гэта знайшло сваё адлюстраванне ў развіцці гістарычнай навукі. Прызнаючы яе крызіс, асабліва на постсавецкай прасторы, прыходзіцца канстатаваць, што ў сваім развіцці яна, пры маўклівай згодзе прафесійных гісторыкаў, усё ў большай ступені пачынае замяшчацца ў грамадскай свядомасці парагісторыяй. У дадзеным артыкуле робіцца спроба разгледзіць найбольш распаўсюджаныя на постсавецкай прасторы парагістарычныя канцэпцыі, прасачыць іх вытокі, выявіць прычыны іх папулярнасці ў паўсядзённым жыцці і некаторыя шляхі іх пераадолення ў гістарычнай адкацыі.

На ўзроўні паўсядзёнай свядомасці паранавуковыя інтэрпрытацыі нярэдка становяцца стэрэатыпамі ўспрымання гістарычнага мінулага. Псіхалагічна народ заўсёды цягнецца да прыгожых міфаў, а не да рудніных і сумных навуковых інтэрпрэтацый, якія часам прапануюць гісторыкі. Іменна таму міфалагічны тэорыі нярэдка выкарыстоўваюцца для маніпуляцыі масавай свядомасцю.

Ігнараванне праблемы міфалагізацыі гісторыі з-за дылтантызму аўтараў гэтых міфаў не спрыяе іх згортанню. Наадварот, адсутнасць крытыкі з боку гісторыкаў-прафесіяналаў выкарыстоўваецца містыфікатарамі гісторыі ў якасці доказу сваіх фантастычных гіпотэз. Так адзін з найбольш вядомых расійскіх містыфікатараў гісторыі вучоны - фізік А.Фаменка, які раней займаўся даследаваннем нябеснай механікі, а затым заснаваў шырока вядомую ў Расіі і за яе межамі школу «Новай храналогіі» лічыць, што адсутнасць крытыкі яго канцэпцыі з боку гісторыкаў гэта сведчанне існасці яго поглядаў [1].

Прыхільнікі школы А.Фаменкі лічаць, што сапраўдная гісторыя чалавецтва дакладна вядомая толькі з пачатку XVIII ст. н.э., бо толькі з гэтага часу захаваліся падрабязныя гістарычныя крыніцы, дастатковыя для адназначнага і больш менш аб'ектыўнага яе аднаўлення. Істотна менш даставернай з'яўляецца гісторыя IX-XVII стст. Письмовыя крыніцы гэтага часу нешматлікія і патрабуюць уважлівага даследавання іх сапраўднасці. Аб гісторыі чалавецтва раней IX ст. можна гаварыць толькі ўмоўна, бо ніякіх дакладных пісьмовых сведчанняў раней IX ст. не існуе, а археалагічныя артыфакты не могуць трактавацца адназначна. Сучасная традыцыйная гістарычная храналогія, заснаваная на зробленых Пталемеем разліках сонечных зацменняў, ў прынцыпе з'яўляецца памылковай, не адпавядаючай сучасным матэматычным метадам даследавання космоса. Яна не адлюстроўвае сапраўднай паслядоўнасці развіцця гістарычных падзей.

Статыстычныя метады аналізу гістарычных тэкстаў, прапанаваныя ў пачатку XX ст. расійскім вучоным і рэвалюцыянерам М. Марозавым і ўдасканаленыя ў 70-80-я гады А.Фаменка і яго палпленікамі дазваляюць ім сцвярджаць, што ўсе гістарычныя падзеі, аднесеныя ў традыцыйнай храналогіі да перыяда раней за IX ст., а таксама большасць падзей, аднесеных да IX - XV ст., з'яўляюцца дубляжамі падзей XI - XVII стст. нашай эры. Неўрапейскія цывілізацыі не настолькі старажытныя, як лічыць традыцыйная храналогія. Найбольш старажытная частка хронік дзяржаў, аддаленых ад цэнтра еўрапейскай цывілізацыі (Японія, Кітай і інш.), на самой справе не адносіцца да гэтых дзяржаў, а з'яўляецца пераведзенымі калісці на гэтыя мовы еўрапейскімі леталісамі і хронікамі. Старажытныя егіпецкія міфы аб Асірысе, міфы аб Ісідзе не што іншае, як скажонныя і пераінчаваныя гісторыя Хрыста.

Гісторыя свету па А.Фаменка – гэта як бы сціснутая, скарачаная з некалькі змененымі акцэнтамі сучасная гісторыя, у якой многія падзеі і з'явы маюць іншае значэнне. Вядомыя нам вучоныя, пісьменнікі, гістарычныя асобы сапраўды жылі, але зусім не ў той час, як мы лічым. Вельмі часта адна і тая ж асоба мела некалькі прозвішчаў і ўвайшла ў гісторыю пад кожным з іх у розны час. Так ён лічыць, што Іван Каліта і хан Батый гэта адна і тая ж асоба, бо яго другім прозвішчам было Бацька (Батый), таму ніякага мангола-татарскага нашэсця на Русь не было, а было аб'яднанне рускіх зямель, якое пачаў Батый, ён жа Іван Каліта. Такім чынам, спасылаючыся на самыя сучасныя метады даследавання дакладных навук, перанесеныя на гістарычную рэчаіснасць, падвэргаецца рэвізіі ўся айчынная і сусветная гісторыя.

Сярод прыхільнікаў А.Фаменкі аказаліся не толькі людзі недастаткова адукаваныя. Прыхільнікамі "Новай храналогіі" выступілі тэарэтык "законаў камунальнасці" логік і сацыёлаг А.А. Зіноўеў, пісьменнік і грамадскі дзеяч Э. Лімонаў, экзампльнік свету па шахматах Г.К. Каспараў, які самаўпэўнена заявіў: "Я размажу па сценцы любога гісторыка ў любых дэбатах проста таму, што ведаю больш за яго" [2, с. 32.] Таму неабходна аргументаваная крытыка міфалагічнай гісторыі з боку вучоных-гісторыкаў. Адсутнасць такой крытыкі можа мець дрэнныя вынікі. У 20-30-х гадах XX ст. нацыянал-сацыялістыкае іслахэнне гісторыі ў многім пасадзейнічала сацыяльнаму поспеху нацыяналізму і прыходу іх да ўлады.

Міфалагічная гісторыя гэта не толькі расійскі феномен. Працэс гістарычнай міфатворчасці ахаліў практычна ўсе былыя савецкія рэспублікі. У некаторых з іх (напрыклад, у Расіі і ва Украіне) ён набывае квазінавуковы характар. Так ва ўкраінскай "самасцічнай" літаратуры статус афіцыйнай версіі набываюць сачыненні тыпу "Гісторыі русаў", якія ўжо даўно развенчаныя, як сфабрыкаваныя ў сепаратысцкіх колах фальшывыкі [3]. У іх сцвярджаецца факт існавання ў аўтэнтычныя часы вышшэраўнай дзяржавы ўкраінцаў-русаў, а ўкраінскаму народу прыпісваецца рашаючая роля амаль што не ва ўсіх буйнейшых фактах сусветнай гісторыі, ад узяцця Троі да найвялікшых адкрыццяў у навуцы. Адначасова рускія (маскалі) абвясчаюцца генетычным сімбіёзам татар і народаў Поўначы, прысвоіўшых, каб замаскіраваць сваё азіяцкае паходжанне ганаровае імя русаў, якое гістарычна па праву належыць украінцам. Іменна псеўдарусам-маскалям Украіна абавязана ўсім сваім гістарычным бедамі ад запыгонывання сялянства да сталінскай калектывізацыі і "галадамора" 30-х гадоў [4].

Першынства ў міфалагізацыі гісторыі, безумоўна, належыць Расіі. Там склаліся цэлыя школы парагісторыі, якія абрунтоўваюць выключнасць рускага народа. Прывядзем найбольш распаўсюджаныя і вядомыя канцэпцыі.

Асабліва шмат міфалагічных ініцыяцый у працах У.Мягбарова, прысвечаных пытанню генезіса рускіх. Рускае племя і дзяржаўнасць у імперскіх формах ён знаходзіць задоўга да прызвання варагаў і Нараджэння Хрыстова [5]. Аўтар апісвае гераічныя старонкі дзейнасці русаў у 3-1 тыс. да н.э. – падзвігі Радзігаста, баі венедаў-мараходаў з гатонамі, бітвы з амазонкамі і сарматамі, баявы саюз са скіфамі, падзвігі Саўмака, удзел у Мітрыдатавых войнах і паходы супраць рымлян [6]. Яшчэ больш фантастычную канву генезісу рускага народа прапанаваў В.М.Кандыба [7].

Этнацэнтрыскае ўспрыманне мінулага найбольш наглядна праявілася ў тэорыі "палавецкай русі", прапанаванай М.Э. Аджывым. Русь уяўляецца яму не нарманскай і не славаўскай, а пераважна цюркскай дзяржавай. Кіеў дэшыфруецца ім на аснове цюркскай мовы як "горад зячя"

населены людзьмі, размаўляюшымі па-палавецку, больш за гэта ўсе дасягненні еўрапейскай культуры ён абвясчае спадчынай полаўцаў. Цюркскую дамінацыю ён бачыць і ў гісторыі русі да 18 ст. [8].

Культурай фігурай на парагістарычным полі з'яўляецца А. Дугін. Згодна яго інтэрпрэтацыі сусветнай гісторыі ў яе аснове ляжыць працістаяне "таласакратыі" і "тэлуракратыі", якое праўляецца ў барацьбе тайных ордэнаў атлантызма і еўразійства. Гістарычнымі формамі мовы атлантычных сіл выступалі тайныя таварыствы "Танцуючай Смерці", "Чырвонага Асла", "Братства Акіяна" і інш. Мэта сусветнай "таласакратыі" не толькі абараніць быццё востраўнай сістэмы, але ператварыць яе ў планетарную мадэль. Філіялам ордэна "Танцуючай смерці" ў СССР выступалі КДБ і генетычна папярэднічаўшы яму ведамствы. А. Дугін нават сцвярджае аб канвергенцыі і тайным адзінстве КДБ і ЦРУ. Тайнай структурай еўразійскіх сіл, па яго сцвярджэнню, з'яўляецца "Орден Палярных". У СССР ён знайшоў увасабленне ў ГРУ, сапернічаўшым з КДБ у барацьбе за прызначэнне на вышэйшыя дзяржаўныя пасты ўласных стаўленнікаў. Ён выявіў наяўнасць дзвюх працістаячых сіл ва ўсіх буйных грамадска-палітычных рухах, у тым ліку у камуністычным і нацыянал-сацыялістычным. Атрымалася, што левае крыло ў кампартыі салідарызавалася адначасова з банкаўскай алігархіяй Захада і расіскай плыню ў фашызме, у той час як нацыянал-бальшавізм аб'яднаўся з традыцыяналістыкімі сіламі Белай Арміі і русафільскімі сіламі ў Трэцім рэйху [9, с. 158].

На рэканструкцыю ідэалогіі вольных каменшчыкаў і антырускай саптаўляючай масонскай змовы акцэнтаваны публікацыі У. Астрацова, які на аснове даследавання масонскай культуры, прыйшоў да высновы, што ўсе з'яўляюцца дамінантай складання сучаснай цывілізацыі. Вытокі масонскага светапогляду ён бачыць у паганстве і іудаізме. З'яўляючыся прыхільнікам праваслаўнага манархізма ён да негатыўнага характарыстыку імператарам Расіі, уключыўшы іх у сістэму антырускай масонскай змовы. Пётр I і Мікалай II, Леў Талстой, аднесены ім да ліку "вольных каменшчыкаў". Пецярбургская масонская імперыя Астрацова супрацьстаўляе апалагетычную карціну даятроеўскай русі [10, с. 50].

Разгляд асноўных напрамкаў у парагісторыі постсавецкай прасторы сведчыць аб тым, што большасць палажэнняў і высноў парагісторыкаў не фіксуецца на эмпірычным узроўні, не падвэрджваецца канкрэтнымі і пераканаўчымі фактамі. У парагісторыкаў усюсюныя сведчання набываюць абсалютны характар, што пазбаўляе іх магчымасці прэтэндаваць на навуковасць сваіх высноў і канцэпцый. Гэта з'яўляецца небяспечным сімптомам, бо многія гісторыясофскія канструкцыі становяцца базай для стварэння ідэалагічных дактрын груповак экстрэмісцкага кіталту, якія імкнуча да гвалтоўнай трансфармацыі існуючага грамадскага паду і сучаснай культуры.

Асабліва небяспечным для развіцця гістарычнай навуцы і гістарычнай адукацыі з'яўляецца тое, што ў наш час магчымасці для распаўсюджвання парагістарычных міфаў сярод моладзі, якая складае асноўную частку карыстальнікаў інтэрнэту, істотна ўзрасла. Некрытычна ўспрымаючы міфалагічныя канцэпцыі як навуковыя моладзь людзі часта скептычна адносіцца да поглядаў прафесійных гісторыкаў і не імкнуча падвэргнуць крытыцы сумніўныя высновы стваральнікаў парагістарычных міфаў. Больш за тое, частка студэнтаў і маладых настаўнікаў гісторыі, імкнучыся паказаць сваю дасведчанасць і абудзіць цікавасць навучэнцаў да гісторыі, выкарыстоўваюць на занятках парагістарычныя міфы як новае слова ў гістарычнай навуцы. Усё гэта патрабуе ад вучоных гісторыкаў, выкладчыкаў вш шукаць шляхі фарміравання ў студэнтаў і старшакласнікаў разумення іх паходжання і крытычнага ўспрымання.

На наш погляд, для фарміравання крытычнага ўспрымання парагісторыі неабходна:

1. У гістарычных публікацыях і вучэбнай літаратуры большую ўвагу надаваць крыніцазнаўчай саптаўляючай. У большай частцы сучаснай вучэбнай і навукова-папулярнай літаратуры поўнаасцю адсутнічае крыніцазнаўчы элемент. У век навуцы чытачу гістарычнага твора цікава ведаць не толькі аб тым, што, дзе, калі і як адбывалася, але і на падставе чаго мы аб гэтым даведваемся; наколькі рэпрэзэнтатывымі з'яўляюцца нашы дадзеныя; якія прыёмы мы выкарыстоўвалі для іх выяўлення і праверкі? Іменна з гэтага пачынаюць свае, папулярныя ў апошнія гады творы парагісторыкі, якія адразу ж абвясчаюць аб аб'ектыўнасці, навуковасці і інавацыйнасці выкарыстоўваемай імі метадалогіі і крыніц даследавання.

2. Узмацніць гістарыяграфічны кампанент выкладання гісторыі ў школах і ВНУ, асабліва ў падручніках і вучэбных дапаможніках, адкуль ён ў апошнія гады практычна знік. Гэта пазбаўляе школьнікаў і студэнтаў магчымасці знаёміцца з аўтарамі канцэпцый і барацьбой поглядаў ў гістарычнай навуцы, атрымаць звесткі аб першаадкрывальніках новых метадаў выяўлення і вывучэння гістарычных крыніц, пазнаёміцца з аргументаванай крытыкай тых жа парагістарычных даследаванняў, якія атрымалі такое шырокае распаўсюджанне ў апошнія гады.

3. Больш наступальна вёсці аргументаваную крытыку парагістарычных канцэпцый і не толькі ў спецыяльных гістарычных выданнях, але і праз выступленні ў масавым перыядычным друку, па радыё і тэлебачанню. Таму, на наш погляд, замест забудлівых і малазмястоўных шоу, якія запаланілі тэлеэфір, неабходна наладжваць навукова-пазнавальныя дыскусіі па найбольш складаных і цікавых для моладзі і грамадскасці праблемах айчынай і сусветнай гісторыі.

Хацелася б думаць, што выказаныя ў дадзеным артыкуле разважанні і прапановы, звернуць увагу настаўнікаў і выкладчыкаў гісторыі на неабходнасць павышэння навуковасці, аргументаванасці, доказнасці яе выкладання як перадумовы фарміравання ў моладзі непрыяцця псеўданавуковых і шкодных для грамадскай свядомасці парагістарычных даследаванняў.

Літаратура:

1. Носовский, Г.В. Новая хронология и концепция древней истории Руси, Англии и Рима. В 2-х т. / Г.В. Носовский, А.Т. Фоменко — М., 1995.
2. Новое время. 1999. № 41.
3. История русів. Нью-Йорк, 1956.
4. Субтельный, О. Украина: история / О. Субтельный. — Киев, 1991.
5. Гобарев, В.М. Предыстория Руси / В.М. Гобарев. — М., 1995.
6. Гобарев, В.М. Русь до Рождества Христова / В.М. Гобарев. — М., 1996.
7. Кандыба, В.М. История русского народа до 12 в. н.э. / В.М. Кандыба. — М., 1995.
8. Аджиев, М.Э. Полюнь Половецкого поля / М. Э. Аджиев. — М., 1994.
9. Дугин, А.Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России / А.Г. Дугин. — М.: Арктогея, 1997.
10. Острецов, В.М. МASONство, культура и русская история. / В.М. Острецов. — М., 1998.

ЗАРОЖДЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ УТОПИЧЕСКОЙ МЫСЛИ (СОЦИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ)

В.Е. Ананчук
БГПУ (Минск)

Одной из форм осознания прошлого и его преодоления в будущем, одной из ступеней на пути к идеалу была и остаётся утопия и как направление человеческой мысли, мечты, и — уже — как конкретный литературный жанр, претерпевающий различные трансформации на протяжении всей истории его существования.

Литературная утопия (от греч. *у* — нет и *тоπος* — место, т.е. место, которого нет, — «Нигденция», или от греч. *Еυ* — благо и *тоπος* — место — «Блаженная страна» — развёрнутое описание общественной, прежде всего государственно-политической и частной жизни воображаемой страны, отвечающей иному идеалу социальной гармонии [1, с.459].

Утопическое сознание в широком смысле слова свойственно всякому обществу, в котором существуют различные противоречия. Суть его состоит в мысленном «снятии» этих противоречий, в представлении о том, как должно выглядеть общество, жизнь в идеале.

Морсоэн в статье «Границы жанра» считает, что общее для всех утопистов отношение к действительности, выражающееся в резком противопоставлении действительности и идеала, оставляет немало места для различий, вытекающих из особенностей тех или иных человеческих идеалов, условий, в которых они формируются, а также роли, которую они играют в истории [2].

В утопиях конструируется некая «вторая действительность», которая противопоставляется окружающей реальности и содержит острую критику современной действительности. Расцвет утопической литературы совпадает с полосами острых культурных кризисов и кардинальных перемен в жизни общества. Своими корнями утопическая литература уходит в архаические мифы о посещении подземного царства и в жанр народной сказки, в образно-композиционной системе которой важное место зачастую занимают некие блаженные волшебные страны, где добро окончательно побеждает зло, текут «молочные реки с кисельными берегами» и т.д. [3].

Первое подлинное утопическое описание идеальной страны по своему назначению в принципе отличное от мифических картин земного рая (или сказочного царства, довольства и изобилия) даёт Платон: намеченное в диалоге «Тимей», оно развёрнуто в его «Республике», где Сократ наставительно излагает оптимальные, хотя и заведомо неосуществимые, принципы общественного благоустройства.

Аналогичные попытки, разрозненные и бессистемные, содержат сочинения церковных идеологов средних веков, однако разграничение сферы действия человеческого закона и божественной благодати, трансцендентализм, признание невозможности и нежелательности радикальной перестройки земной жизни не благоприятствовали этим попыткам. Эсхатологические чаяния имели в виду «новое небо» и «новую землю», становящиеся в народном сознании «здесьними», они приобрели, с религиозной точки зрения, характер ереси [1, с.459].

Важную роль в формировании утопического мировоззрения в Европе сыграли ранне-христианские хилиастские ереси — учения о грядущем тысячелетнем Царстве Божием на земле. Наиболее ярко хилиазм воплотился в философии итальянского монаха-богослова XII в. Иоахима

Флорского, предсказывавшего скорое наступление эпохи Третьего Завета — Завета Святого Духа, когда на земле наконец водворится Христова правда и материальная жизнь облетится в идеальные формы [4]. Концепция Иоахима Флорского оказала влияние на идеалистические представления о будущем в позднем средневековье и в эпоху Возрождения. Испытал его и английский священник Томас Мор, автор сочинения, названию которого обязан своим существованием сам термин «утопия» — «Золотой книги, столь же полезной, как забавной, о наилучшем устройстве государства и о новом острове Утопии» (1516).

Утопия Томаса была адресована — с горькой иронией — собратьям-гуманистам и должна была доказать желательность соблюдения хотя бы языческих добродетелей как начальной первоосновы социальной справедливости [1, с.456].

Утопии каждой эпохи, даже если они устремлены в будущее, или, напротив, ищут идеал в далеком прошлом, несут на себе отпечаток времени и места, в котором они возникли. Даже используя традиционные литературные схемы и не выходя из круга все тех же вопросов, они не перестают свидетельствовать о ситуации, которая их породила. Тут нет ничего удивительного, ведь утопии — это ответы не только на вечные вопросы о человеке, но также на вопросы конкретных человеческих обществ. Утопии каждой исторической эпохи имеют свои специфические черты. Поэтому их можно разделить на античные утопии, средневековые утопии, утопии Возрождения, Просвещения, романтизма, реализма и т.д.

К античным утопиям относятся книги Платона, к эпохе Возрождения — «Утопия» Т. Мора. Линию Т. Мора продолжит Т. Кампанелла «Город солнца» (1602), В. Андреа «Христианополь» (1619) и Ф. Бэкон «Новая Атлантида» (1627), отразившие гуманистическую веру и торжество разума. Начиная с Бэкона, в утопию входит представление о материальном (научно-техническом) прогрессе. Утопические «прорывы» в будущее мы находим у Рабле (это Телемское Аббатство в «Гаргантюа и Пантагрюэле»), отчасти у В. Шекспира в его драматической сказке «Буря» (1623) и т.д. В эпоху Просвещения утопические проекты создавались преимущественно в форме публицистических трактатов (Ж.Ж. Руссо, У. Годвин и др.); известен утопический роман Л. Мерсье «2440 год» (1770). Для эпохи романтизма, отмеченной распространением идей утопического социализма (Р. Оуэн, Ш. Фурье, Сен-Симон), характерны не столько утопии в «чистом виде», сколько отдельные картины светлого будущего («Королева Маб»,

«Освобожденный Прометей» П.Б.Шелли, «Остров» Байрона, «Грех господина Актюана» Ж.Санд, «Отверженные» В. Гюго). Э. Кабе своей классической утопией «Путешествие в Икарию» (1840) в свое время оказал большое влияние на Жюль Верна. Благодаря Т.Мору в западноевропейской литературе XVI — XVII вв. окончательно складывается жанровая структура утопии и её основной тематический принцип — подробное описание регулируемой общественной жизни [5].

В XVIII в., в эпоху Просвещения с ее господствующим культом всеобъемлющего разума утопические проекты осознаются как вполне серьезные и реальные модели устройства будущего общества. По этой причине они в основном выражаются не в художественной форме, а в жанре публицистических трактатов (Ж.Ж.Руссо, У.Годвин и др.). Среди немногих исключений «Кодекс природы» (1755) Морелли и роман Л.Мерсье «2440-й год», положивший начало жанровому подтипу утопических книг о состоянии общества в определенный, четко датированный момент отдаленного будущего.

В первой половине XIX в. в Европе быстро распространяются идеи утопического социализма (Р. Оуэн, Ш. Фурье, Сен-Симон). В основном они по-прежнему выражаются в сочинениях философско-публицистических, однако в художественной литературе романтизма могут возникать отдельные картинки «светлого будущего» («Королева Маб», «Освобожденный Прометей») П.Б.Шелли, «Остров» Дж.Байрона, «Грех господина Антуана» Ж.Санд, «Отверженные» В.Гюго и др.). В целом утопическое сознание XIX в. продолжает традиции поверхностного гуманизма эпохи Просвещения. Ему так же свойственен очевидный «антиисторизм», склонность к созданию универсальных схем для решения любых социальных вопросов, представление общества будущего в застывшей форме, неспособность принимать в расчет иррациональную, не поддающуюся регламентации природу человека.

На рубеже XIX — XX в.в. общий кризис общественных институтов Европы, осознание скорого конца «старого мира», ощущение приближающейся мировой войны и революционного взрыва приводят к появлению многочисленных утопий и теоретическому осмыслению этого литературного феномена (критические труды А.Фогта, Е.Кирхенгейма, А.Свентоховского и др.). Зачастую утопии пытаются уловить социальные контуры «нового мира», наступление которого «совсем не за горами». Некоторые художественные утопии — например, «Взгляд назад» (1888) Э.Беллами — были восприняты как призыв к действию, как практические рекомендации по реальному осуществлению идеала. В полемику с Э.Беллами вступил У.Моррис, который в романе «Вести неоткуда» (1891) свой проект коммунистической утопии сориентировал на образец христианского средневековья. В 1908 г. появляется первая утопическая драма — «Зори» Э.Верхарна.